

Андреја КАТАНЧЕВИЋ*

БРСКОВО И РЕЦЕПЦИЈА СРЕДЊОВЕКОВНОГ РУДАРСКОГ ПРАВА

Сажетак: Рад се бави реконструкцијом средњовековне историје и рецепције рударских норми на територији данашње Црне Горе и Србије у светлу података о Брскову, првом саском насељу на тим просторима. Циљ истраживања је да се одговори на питања када је та грана права кодификована, да ли су Саси имали писане привилегије на рударске концесије, те управну и судску аутономију, како се у литератури често тврди. Примењене методе су језичко, историјско и системско тумачење прописа Законика о рудницима, Душановог законика и повеље краља Милутина Дубровчанима из 1302. године, као и историјски и упоредни метод.

Кључне речи: Брсково, Законик о рудницима, рударско право, Саси, средњовековне комуне

1. УВОД

Црна Гора и Србија спадају међу ретке европске државе које трају толико времена на истом географском простору. Међутим на територији и једне и друге се јавља идентичан правноисторијски парадокс. То је дисконтинуитет правног система, каквог нема ван простора бивше велике Југославије. Закон о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације („Службени лист ФНРЈ”, бр. 86 од 25. октобра 1946, 105 од 27. децембра 1946, 96 од 12. новембра 1947.

* Проф. др Андреја Катанчевић, Правни факултет Универзитета у Београду

— обавезно тумачење) је укинуо целокупно предратно законодавство, као и окупационе прописе. Такав раскид са прошлoшћу није забележен у правној историји. Најстарије правне норме које данас важе у бившим југословенским републикама су тек при крају своје осме деценије.

Међу средњовековним правним споменицима најблиставије место у нашој традицији заузима Душанов законик, који је уједно, вероватно, најпознатији правни пропис на овим просторима. Међутим, у домену науке, истина је нешто другачија. Он је био тек допуна две прераде византијског права, са којима је заједно проглашен. Такође је истина да је свега сто година после његовог доношења пало Смедерево, а четири деценије и држава Црнојевића. Са ендемским изузетком Паштровића, ни примена Душановог кодекса није била дугог века.

Због тога, делује готово невероватно да је постојао наш писани закон, чије су се норме примењивале преко три стотине година. Њиме су кодификовани бар век и по старији обичаји. Настао је у деспотовини, а реципиран ван њених граница. Иако изгубљен из колективног сећања и заборављен од традиције, тај закон има континуитет који потврђује правило. Реч је о Законнику о рудницима деспота Стефана. Средњовековни развој рударских норми је предмет овог рада. Због потреба регресивне анализе, њему ће се приступити ретроспективно, а не хронолошки.

2. ОТКРИВАЊЕ СРЕДЊОВЕКОВНОГ РУДАРСКОГ ПРАВА

Фехим Спахо, тада службеник аустроугарске земаљске владе Босне и Херцеговине, а будући реис-ул-улема Југославије, објавио је 1913. године у Гласнику Земаљског музеја Босне и Херцеговине, у оригиналу и преводу, документ који је назвао Турски рударски закон.¹ Реч је о четири закона које је донео Сулејман Величанствени. Последњи од њих се назива „Стари саски закон и људски обичаји мајдански” и датира са самог почетка његове владавине.² Спахо том приликом пише: „Do sada nije bilo poznato da je Turska u srednjem

¹ Fehim Spaho, Turski rudarski zakoni, *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 25/1913, 1–194.

² Мехмед Беговић, *Рударска башићина у Србији у XV и XVI веку*, Београд 1971, 3 фн. 6.

vijeku imala kodifikovane rudarske propise, barem nijesu dosada nigđe publikovani, niti ih uopće spominju koja historička djela, bilo na Istoku, bilo na Zapadu. Zna se, da je Sulejman Kanunija (Zakonodavac) izdao mnogo kanuna za sve grane državne uprave, ali o njegovim rudarskim zakonima nije bilo nikakvih podataka.”³

Академик Владислав Скарић је 1939. године објавио књигу „Старо рударско право и техника у Србији и Босни”.⁴ Познавалац отоманског турског, он је у једној фусноти свог рада изнео следеће запажање: „У турском тексту Саског закона султана Сулејмана реченице су мјестимице тако чудно конструисане, да се из конструкције види да је турски текст преведен са неког туђег језика.”⁵ Осим тога он каже: „држим, да би постанак оног нашег закона града Новог брда, који се спомиње 1434. године, могао бити у вези са рударском радњом оног краја, т. ј. да су баш рудари ... тражили и добили узаконе привилегије за Ново Брдо и уредбу за његове руднике.”⁶ Реч је о нотарској исправи чији је предмет промет непокретности, коју је објавио Стојан Новаковић,⁷ а у којој се каже да је учињена по „закону града Новог Брда”.

Франц Хочевар, тадашњи амбасадор ФНРЈ у Румунији, поклонио је 11. априла 1959. године САНУ један богато украшен ћирилични рукопис. Према тврдњи дародавца, његова супруга је рукопис купила на аукцији у Бечу. Име претходног власника је остало анонимно. Рукопис је архивиран и поверен на проучавање академику Николи Радојчићу. Он је 1962. године издао публикацију „Закон о рудницима деспота Стефана”.⁸ Радојчић у њој пише: „Српска историјска наука није дочекала веће, и корисније, изненађење од проналаска Светостефанског хрисовуља до открића овога Закона

³ Сахо, 133.

⁴ Владислав Скарић, *Старо рударско право и техника у Србији и Босни*, Београд 1939.

⁵ Скарић, 1939, 4 фн. 6.

⁶ Скарић, 1939, 7.

⁷ Стојан Новаковић, *Законски споменници српских држава средњег века*, Београд 2005, 88.

⁸ Никола Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962. Текст је превела Биљана Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1985, 13–23.

о рудницима деспота Стефана Лазаревића.”⁹ По изгледу рукопис је оријенталан. Има 26 листова. Писан је на старосрпском језику. Потиче с краја 16. века. Папир је из Вероне, Удина или Фераре. Према једном запису, налазио се у библиотеци патријарха Арсенија Четвртог Јовановића.¹⁰

Истих година је академик Петар Колендић вршио истраживања у градској библиотеци у Сплиту и том приликом је пронашао један латинични рукопис без икакавих украса исписан на тринаест страница. На почетку манускрипта је написано *ex originali Servianis characteribus exarato, quod mihi transcribendum commodavit D. Franciscus Marcanicius*. Иза тога је написано место и датум — Ћипровац 26. јул 1638. Академици Колендић и Радојчић су закључили да је реч о истом правном споменику. Латинични препис указује на једну важну чињеницу, која се тиче места где се Законик примењивао. Ћипровац или Ћипровци је место у западној Бугарској, које изгледа није било у саставу државе деспота Стефана. То указује на рецепцију рударских правила ван граница државе у којој су она настала, а која се догодила под отоманском влашћу. Латинични рукопис је објављен тек 2005. године. Учинио је то академик Сима Ћирковић.¹¹ У свом издању Законика је рекао: „Откриће рукописа рударског законодавства се може убројати међу највеће добитке наше културе и науке у XX веку.”¹²

У време када је Радојчић радио на објављивању ћириличног рукописа, Никоара Белдичеану је вршио истраживања у Националној библиотеци Француске у Паризу. Он је 1960. и 1964. године, у два тома, објавио књигу „Акти првих султана сачувани у рукописима националне библиотеке”.¹³ Њих је већ 1968. године на српски превео Скендер Ризај у књизи „Рударство Косова и суседних

⁹ Радојчић, 18.

¹⁰ Радојчић, 18–19.

¹¹ Сима Ћирковић, *Латинички њрепис Рударског законика деспота Стефана Лазаревића*, Београд 2005.

¹² Ћирковић, 2005, 2.

¹³ Nicoară Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris I*, Paris 1960; *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris II*, Paris 1964.

крајева”.¹⁴ Неки од докумената које је објавио Белдичеану се у великој мери поклапају са текстом из ћириличног и латиничног рукописа, као и са Старим саским законом, једним од четири, које је превео Фехим Спахо.

Академик Мехмед Беговић¹⁵ је 1971. године утврдио да се Стари саски закон подудара са законом Сулејмана Величанственог, који је својевремено издао турколог Роберт Анхегер. Он је у Цириху 1939. године одбранио докторску дисертацију под називом *Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich*, која је, укључујући текст извора, издата за време Другог светског рата у Истанбулу.¹⁶

Тако се за кратко време дошло до открића да је постојало писано средњовековно рударско право деспотовине, односно Законик о рудницима, који је сачуван у чак неколико верзија. Такође је утврђено да је одмах по паду Новог брда 1455. године, Законик преведен на турски језик, те да је реципиран у закон који је 1494. године издао Бајазит Други, а касније и у закон који је између 1520. и 1525. године издао Сулејман Величанствени. Султани су тако ван граница деспотовине проширили примену њених рударских правила.

Законик о рудницима је наставио живот после пада државе у којој је настао. Правна норма је опстала не ауторитетом силе, него силом ауторитета. У интегралној верзији или различитим изводима, новобрдско право се примењивало у многим рударским местима европског дела Отоманске империје. Објашњења његових института се чак срећу у малом речнику, који је за потребе кадија, настао 1751. или 1752. године, а који је објавио и превео Владислав Скарић.¹⁷

3. ДОНОШЕЊЕ ЗАКОНИКА О РУДНИЦИМА

На почетку Законика о рудницима налази се следећи увод:

„По неизреченому чловѣколюбію господа нашего іѡсоуса христа и того в^ссенепорочнѣи матере владичице наше и богородици и

¹⁴ Skender Rizaj, *Rударство Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Priština 1968, 199–256.

¹⁵ Беговић, 3 фн. 6.

¹⁶ Robert Anhegger, *Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich*, I–III, Istanbul 1943–45.

¹⁷ Владислав Скарић, *Стари турски рукопис о рударским њословима и терминологији*, Београд 1936.

приснодѣвѣи марїи и молитвами светаго господина родителя моего кнеса лазара • быст господствовати ми, по смърты Єговѣ • ѡтраслы деспотоу Стефанѡу, въ землы ѡтчѣства ми • тогда быст изышьствїе иноплѣменсник на христїанѣ • видѣвши толико побежденїе землы ѡтчѣства ми • и прїехъ съвѣтъ ѡт патрїарха кѣрс Спирїдона, и ѡт инѣхъ архїереєхъ • и ѡт маике ми кнегынїе милице • нареченсно иночскы монахїа Євгїенїа • и ѡт вьсего събора • поидохъ на вьсточноюу страну въ вѣликоюу севастїю къ вѣликомуу амїрѣ паязитоу • ѡбладающоу вьсточноюу странѡу и западнїю • и помощїю бо-жїею и прѣчистїе богѡматере • и светаго сѣмѡна и савы • и светопочившаго ми родителя кнеса лазара • молитвами ѡслободихъ сїю землю и градовѣ ѡтчѣства ми • оу вѣликаго амїрѣ паязита • И възвратихъ се въ землю свою и прїидохъ въ свои градъ ново брьдо • и събра се вьс събор градскы, и поискаше ѡт господьства ми • да имь оучиню законъ ѡ роупахъ що соу имали за прьвїихъ господ • и светопочившаго ми господина родителя кнеса лазара • и господство ми се съвѣтоува съ властелы • и заповѣдахъ да се найдут, кѣд • чловѣке добрѣ, ѡт дроусѣхъ мѣстехъ коа роуду имаю да имь оучиню законъ како є и прьво было • кои соут вѣщи ѡ роупахъ • и що оучинє, да донесоутъ господьствоу ми • да имь господьство ми потвьрди да си и напрѣд дрьже •

Тако и ѡны найдоше вышереченсне чловѣке, кѣд • Воина миликя • воукашина пипиновикя • їлію тышнаревикя • матка хутмана • дминска брадчоу, харанжулова брата ловренца рудничанина • марстїна смрьдекєвикя радосава бошнянина • николу никочева • радича трепсчанина • раика загорчикя • богдана югу • павла заманицу • никзоу ключевикя • пеика пацикя • николу ѡпутоу • ѡжмана цасалина мешскра • миладина планянина • трипоуна рудничанина, и драгомила • радосава плетикосоу, и тѣрска • радосава хлапена •

Тако учинише выше реченсни, кѣд людїи повелѣнїемъ господаревѣмъ.¹⁸

Текст се понавља и у латиничном препису, а препричан је у турском преводу с краја петнаестог века. Сва сведочанства се слажу у

¹⁸ Радојчић, 37–57. Превод Марковић, 1985, 13. Латинични препис Ђирковић, 2005, 19–27. Превод Ђирковић, 2005, 40–41. Отомански закон донет 25. априла 1494, у коме се парафразира увод Законика о рудницима Beldiceanu 1964, 245–247. Превод Ризај, 209.

погледу тога колики је био број чланова колегијума који је написао Законик, односно да их је било двадесетчетворица. Поставља се питање одакле тај број. У праву средњовековних рударских комуна се јавља веће од дванаест пургара које управља градом. Међутим, у Новом Брду је двоструко више. Осим тога, реч је о личностима за које се изричито каже да живе ван тог града, односно да нису чланови општине. С друге стране, у српском средњовековном праву се још на једном месту помиње колегијум који је састављен од истог броја чланова. У члану 151 Душановог законика се каже:¹⁹ „(...) За велико дѣло да соу ·кд· поротџи, а за помані дльгъ да соу ·вї· поротџъ, а за мало дѣло ·с· поротџъ (...).”²⁰

Како се види, законодавна комисија има исти број чланова колико и порота за значајније спорове, односно „велика дела” Душановог законика. На први поглед се чини да деспотова легислатива нема директне везе са суђењем. У уводу Законика нема помена спора, нити потенцијалних супротстављених странака. Напротив, Сабор Новог Брда захтева од владара да изда повелу, односно да напише закон. Стога се чини да је пред законодавцем, који је уједно и највиша судска инстанца, само једна странка, односно град, као правно лице, које наступа преко својих заступника.²¹

Душанов законик уређује начин састављања пороте и у наредна два члана. У члану 152 се то чини на следећи начин: „(...) да соу веліимъ властеломъ веліи властеле поротџи, а срѣдніимъ людемъ противоу ихъ дружина, а себрѣдїямъ нихъ дружина да соу поротџи (...)”²², док се у члану 153 прописује: „Иновѣрѣцемъ и трѣговѣцемъ поротџи половина Срѣбљъ а половина нихъ дружинѣ, по Законоу Светаго краля.”²³

На првом месту се уређује институт близак „суду једнаких” (*iudicium parium*), који је често правило у средњовековном и нововековном правосудју, а које почива на идеји неравноправности људи и њиховој подели на сталеже, односно различите правне категорије

¹⁹ Андреја Катанчевић, „Двадесетчетворица добрих људи — прилог проучавању пороте у српском средњовековном праву”, *Развој љавној сисѣма Србија и хармонизација са љавом Европске уније*, Београд 2015, 175.

²⁰ Ђорђе Бубало, *Душанов законик*, Београд 2010, 107.

²¹ Катанчевић, 2015, 176.

²² Бубало, 107.

²³ Бубало, 107.

становништва. У Душановом закону се на цитираном месту не предвиђа такав суд, већ се уређује састав пороте, чији чланови треба да буду истог сталежа као и странке у поступку. Додатна привилегија коју законодавац даје је право на половину пороте у мешовитим споровима. Према уводу Закона, владар је саставио законодавну комисију од оних „који су вешти о рупама”, односно лица која имају искуства у пословима рудника и обраде руде. Они су сталешки и вокацијски блиски добром делу становништа Новог Брда, ако не и већини његове популације. Несумњиво су то они који се у њему баве рударством, а за чије потребе је Законик и писан.²⁴

Поседно збуњује питање одакле долазе чланови легислативног колегијума. У оба српска преписа се за *verbatim* каже да је реч о особама које су из других насеља. Поред њихових имена се често наводе и топоними крајева одакле потичу. Тако се може закључити да су најмање двојица била из Рудника, а најмање по један из Трепче, Планае и Босне. Код кодификација средњовековног рударског права, у писању повеља су често учествовали рударски стручњаци, али су они били из града у коме се повеља издаје, а у случају Закона се ради о онима којима Ново Брдо није било домицил. У литератури се јавила и теза коју су заступали Бранислав Ђурђевић и Иван Божић, према којој су већину комисије чинили грађани Новог Брда, а то би онда били они код којих се у списку не наводи место из ког долазе.²⁵ Међутим, то што се неки од њих не означавају по местима из којих долазе, не значи нужно да су они мештани Новог Брда. Нико од чланова се не наводи само по личном имену. Тако се уз неке додаје вероватно патронимично презиме, уз друге име оца, брата, занимање, можда надимак, а неколицина се ближе одређују домицилом. На крају, не треба заборавити да текст извора изричито каже да је реч о лицима која не живе у граду у коме се повеља издаје.²⁶

²⁴ Катанчевић, 2015, 176.

²⁵ Бранислав Ђурђевић, *Када и како су настали десјош Сјефана закони за Ново Брдо*, Сарајево 1987, 18 фн. 21, 19 и 64–65. Иван Божић, Б. Ђурђевић, *Када и како су настали десјоша Сјефана закони за Ново Брдо*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине XX/1972–1973, 173.

²⁶ Катанчевић, 2015, 176–177.

Треба обратити пажњу на још један пропис члана 152 Душановог законика, у коме се каже: „(...) И да нѣсть оу поротѣ родима ни пизматара.”²⁷

Циљ таквог прописа је без сумње био да се обезбеди непристрасност пороте, у којој не би смео да се нађе ни „рођак” једне од странака, нити са друге стране неко би имао разлог да према некој од њих има анимозитет. Могуће је да је деспот Стефан желео да постигне исти циљ састављањем комисије људи „од других места која руду имају”.²⁸ Биљана Марковић верује да је порота заседала из „формалних разлога”, а да „зашто су позвани људи из других рударских места није потпуно јасно”.²⁹ Није лако поверовати да је владарска легислатива била везана судским процесним правом, те да је морала бити састављана порота да би деспот издао повељу.³⁰

Како се види, законодавна радња деспота Стефана је укључивала формирање колегијума који одговара прописима о пороти Душановог законика. Реч би било о пороти од двадесет четири члана, која се састојала од лица која се баве рударством, а не живе у Новом Брду. То би указивало на спор који би био „велико дело”, односно спадао у најзначајнију категорију, а који се тицао мештана Новог Брда, који се баве рударским пословима. Његова важност би била толика да је „сав сабор” града захтевао од владара да га реши. У уводу Законика се чак јасно каже шта се од деспота том приликом захтевало. Он је замољен да „учини закон”. Стога би се чинило да је спор о томе како гласи норма која треба да се примени, односно о објективном, а не о субјективном праву. Како се радило о привредној делатности која је захтевала посебне компетенције, владар је саставио комисију од оних који поседују посебна знања о томе како гласе обичајна правила. Да је пре Законика било писаног рударског права, такав колегијум би био непотребан, те би било довољно да се потврди ранија повеља уз евентуалне новеле, како је чињено са онима које су издаване Дубровнику, током четрнаестог и

²⁷ Бубало, 107.

²⁸ Катанчевић, 2015, 176–177.

²⁹ Марковић, 1985, 35.

³⁰ Андреја Катанчевић, *Датирање Законика о рудницима деспота Стефана и садржина његовој ћириличној преписи*, Српска политичка мисао 1/2016, 228–229.

петнаестог века.³¹ Да је по наредби деспота Стефана извршена кодификација обичајног права, сматра и Сима Ђирковић.³² О томе постоје у литератури и другачија гледишта. Тако Иван Божић³³ сматра да је владар том приликом потврдио претходне писане привилегије, а Бранислав Ђурђевић³⁴ пише да је то већ била устаљена пракса, те да је могући разлог био слаб положај владара. Међутим, иако постоји низ сачуваних повеља које су владари српских земаља издали Дубровнику, не постоји чак ни помен оне која би била издата неком рударском месту пре Законика о рудницима. Биљана Марковић верује да је било писаних привилегија издатих Сасима, које нису сачуване, те да су оне могле бити претходно законодавство у материји рударства,³⁵ а да се та грана привреде обављала већ толико дуго, да је морала бити уређена писаним нормама.³⁶ Међутим, као што су привилегије издате Дубровчанима, који су се превасходно бавили трговином, различите од трговачког права или обичаја, тако и евентуалне писане привилегије дате Сасима не би морале да садрже норме рударског права. С друге стране, једна од законитости правне историје је да је кодификација последица жеље за правном сигурношћу или иновацијом, а не дуготрајности обичајне норме, те да нема директне везе између трајања обичаја и легислативе.³⁷ Нарочито се не види веза између дужине периода у коме се примењује неписани обичај и доношења писаног закона у средњем веку, где је обичај доминантан начин регулације односа у друштву.

Како уводни текст Законика каже, кодификација је извршена на захтев Новог Брда, али од стране комисије коју су чинили рударски стручњаци који нису били из тог града. Логично питање које се одатле јавља је где су важиле норме које су записане у Законнику. Постоје два могућа одговора. Први је да је њихова територија примене била само новобрдски крај, а друга да су се примењивале на простору целе државе. Биљана Марковић сматра да су записана

³¹ Катанчевић, 2015, 177–178; Катанчевић, 2016, 229.

³² Ђирковић, 2005, 72; Сима Ђирковић, Предузетништво и рударско право, *Сџаро српско рударство*, Београд, Нови Сад 2002, 85–86.

³³ Божић, 174.

³⁴ Ђурђевић, 21–22, 31.

³⁵ Марковић, 1985, 30–31.

³⁶ Марковић, 1985, 35.

³⁷ Катанчевић, 2016, 229 фн. 34.

правила важила само у Новом Брду, јер су средњовековни владари издавали повеље само појединим градовима.³⁸ Међутим, у случају Новог Брда постоји једна значајна разлика у односу на упоредно право. Наиме, док тамо становници учествују у састављању повеље својој комуни, у Законику се каже да то чине они који су „из других места”. Ако су то били људи који су се бавили рударством у Руднику, Плани, Трпчи и другим рударским крајевима, онда је извесно да је свако од њих требало да сведочи о норми која се примењивала у његовом крају, али да је полазна премиса била да у свим тим местима важи исто правило. Уколико би се подразумевало супротно, односно постојање правног партикуларизма, било би бесмислено да у записивању обичаја Новог Брда учествују људи из различитих других правних области. Задатак чланова колегијума је могао бити само да кодификују рударске обичаје целе државе.³⁹ Чини се да то и сам аутор жели да каже речима „закон о рупама што су имали за прве госпде и светопочившега ми господина родитеља кнеза Лазара (...) да им учиним закон како је и раније било”⁴⁰. Под првобитним „законом о рупама” се на овом месту не подразумева писани општи правни акт, већ пре обичајно правило, или скуп норми.⁴¹ Имплицитно следи да је и владар имао свест о томе да су правила била иста на територији целе државе, а да је њихов садржај постао споран у Новом Брду, које је и захтевало њихову кодификацију.

4. САСКЕ ПРИВИЛЕГИЈЕ

Нема непосредних извора који би говорили о посебним саским привилегијама у држави Немањића, Лазаревића и Бранковића. Упркос томе, у науци се верује да су они приликом сеобе добили нека посебна права, међу којима се често наводе аутономно

³⁸ Биљана Марковић, *Десиоџов законик. Закон о рудницима десиоџа Стефана Лазаревића* 1999, 92.

³⁹ Катанчевић, 2016, 229.

⁴⁰ Марковић, 1985, 13.

⁴¹ Срђан Шаркић, *Закон у глагољским и ћирилским правним споменцима*, Нови Сад 2015, 98–122.

судство, право на паритетни састав судова и пороте у мешовитим споровима, самоуправа, рударске концесије.⁴²

Као главни аргументи за постојање судских привилегија Саса, наводи се њихов помен у одредбама повеља које су издате Дубровнику, као и у Душановом законнику, где се они помињу у члану 123, који гласи:

„О тръговѣх: Што соу коудѣ посекли Саси горѣ до сѣгазѣи събора, тоузѣи земљу да си имаю. Ако соу комоу властѣлиноу безъ правды оузели земљу, да се соудѣ съ нимъ властѣле Закономъ Светаго краля. А ѿтъ сѣда напрѣда Сасинъ да нѣ сѣче; а што сече, ѿногазѣи да не тежи, ни людѣи да не сагя, тѣкмо да стои поуоста, да расте гора. Никто да не забрани Сасиноу горѣ; колико естъ трѣбе тръгоу толикозѣи да сѣче.“⁴³

Међутим, ни повеље Дубровнику, ни Душанов законик, не садрже посебна процесна права Саса. У првом случају, што је и логично, уређују се искључиво права грађана града на Јадрану, а у другом, како се види, јавља се само спор о сечи шуме и крчевинама. Поред тога, у време саске сеобе није постојао суд изван њихове заједнице који је имао довољно знања да суди рударске спорове, нити форум који би био надлежан да суди Сасима, осим за владаоче и црквене дугове. Најзад, према расположивим сведочанствима, судски колегијуми у различитим рударским местима код нас нису

⁴² Александар Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 209, фн. 2; Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд 1955, 1; Александар Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980, 277–278; Марковић, 1985, 30–31; Константин Јиречек, Јован Радонић, *Историја Срба 2*, Београд 1988, 126 и 142; Сима Ђирковић, Саси, *Лексикон српској средњег века*, Београд 1999, 649; Зоран Мирковић, *Суђење и судије у Србији од XIII до XV века (докијорска расправа)*, Београд 2002, 175–176; Ружа Ђук, Долазак Саса и успон Брскова, *Старо српско рударство*, Београд Нови Сад 2002, 22; Бубало, 195, 208; Срђан Шаркић, Може ли се говорити о заштити животне средине у средњовековној Србији? *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2014, 48; Андреја Катанчевић, Да ли су Саси имали привилегије у мешовитим споровима у средњовековној Србији? *Анали Правног факултета Универзитета у Београду* 2/2015, 107–118; Андреја Катанчевић, Саско аутономно судство у средњовековној Србији, *125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева*, Београд 2016, 223–231.

⁴³ Бубало, 99.

били истог састава. Стога се чини да је начин решавања спорова био првобитно уређен обичајима, те да се до Законика о рудницима развијао спонтано.⁴⁴

Сматра се да је Сасима приликом сеобе гарантовано и право на самоуправу. Као главни доказ за то се користи појава пургара, локалних органа у рударским комунама, који су институт саског обичајног права, чланови дванаесточланог већа, које суди и управља градом.⁴⁵ Назив је транскрипција немачке речи *burger*, односно *грађанин*. Међутим, како показују анализе извора, пургари се у њима јављају први пут тек 1388. године у Новом Брду и не помињу се у свим рударским градовима. С друге стране, као локални органи се срећу кнезови и сабори, који су постојали у обичајима пре доласка Саса, кефалије, које су рецепиране из Византије, али и нововедени органи, као што су војводе. Разноликост уређења градова пре говори о њиховом спонтаном развоју, него о постојању писане норме, која би се униформно примењивала у свакој новооснованој насеобини и конзервирала органе који у њима постоје.⁴⁶

Према поменутом ставу историографије, рударске концесије су биле један аспект саских писаних привилегија. Међутим, и та теза је подложна критици. Више од век и по после њиховог досељења Законик о рудницима не уређује начин стицања права истраживања и откопавања руде на одређеном земљишту. Он се у својим првим члановима⁴⁷ бави само начинима којима се такво право губи. Душанов законик не прописује ни начин стицања ни губитка рударских концесија, већ говори само о праву да се сече шума за потребе рударске производње. Стога је тешко очекивати да је рударска

⁴⁴ Катанчевић, 2015, 107–118; Катанчевић, 2016, 223–231.

⁴⁵ Constantin Jireček, *Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan*, Archiv für slavische Philologie 22/1900, 198; Динић, 1955, 10–19, 94; Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд 1962, 74–75; Марковић, 1985, 55; Десанка Ковачевић-Којић, *Средњовековна Сребреница*, Београд 2010, 123–124; Марица Маловић-Ђукић, *Пурџари*, Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 604–605; Јелена Даниловић, *Историјско управно студије*, Подгорица 2002, 237–238.

⁴⁶ Andreja Katančević, *Legal Organization of Medieval Serbian Mining Communities*, History of Law and Other Humanities, Madrid 2019, 497–152.

⁴⁷ Радојчић, 38. Марковић, 1985, 13–14; Ђирковић, 2005, 20, 41; Андреја Катанчевић, *Право на рударском земљишту у средњовековној Србији*, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2020, 1065–1078.

концесија била претходно регулисана писаним правом, а да о томе нема никаквог помена у Душановом законнику, те да стицање концесије није уређено ни Закоником о рудницима пола века после Душанове кодификације и преко век и по после првог помена Брскова. Пре ће бити да је реч о праву које се стицало на несумњив начин по обичајним правилима и које стога није било потребно записивати.

5. БРСКОВО

Најстарије посведочено рударско насеље у држави Немањића је Брсково⁴⁸, које се први пут помиње 22. августа 1243. године у наредби Градског већа Града Котора, у којој се которским трговцима забрањује да на брсковском тргу продају друго вино, осим оног које је из њихове општине.⁴⁹ Из извора се може закључити да најкасније у том тренутку у Брскову постоји трг. Међутим, пре него што би се дошло до рудног депозита и отпочело са топљењем руде, истраживања и откопавања су могла трајати и неколико година. Стога је долазак групе рудара вероватно претходио оснивању трга. Рударство се на том месту одвијало пре него што се на њему налазио трг, на коме су которски трговци могли продавати вино.

Почетак средњовековног рударства на нашим просторима се везује за долазак Саса у државу Немањића. Дуго је наша историографија сматрала да је краљ Урош I позвао Сасе у Србију. Ипак, о тој сеоби нема ниједног средњовековног извора. Она се први пут помиње код Мавра Орбинија у „Краљевству Словена” 1601. године.⁵⁰

⁴⁸ Владета Петровић, Брсково, *Лексикон градова и широва средњовековних српских земаља*, Београд 2010, 59–60.

⁴⁹ Душан Синдик, О првом помену Брскова, *Историјски часопис* 56/2008, 305–309.

⁵⁰ „... поче краљ Стефан настојати да повећа своје приходе и царине. У ту сврху посла у Немачку људе да му доведу Немце веште у копању злата, сребра и других ковина. И тако, благодарећи многим рудницима које му ови отворише, порасте веома његово благо и постаде врло богат. Ово нису умели његови претходници, па су живели припросто, не бринући се за сакупљање блага и стицање новца.” Мавро Орбини, *Краљевство Словена* (прев. Здравко Шундрица), Београд 1968, 93. „...cominciò Rè Stefano attendere all'aumento delle sue rendite, & gabelle. Onde mandò in Alemagna à levare alcuni Tedeschi, periti à cavare di terra oro, argento, & altri metalli. Et così con molte cave, che da detti fece fare accrebbe molto il suo tesoro, & divenne ricchissimo. La qual cosa non seppero

Његова хронологија није увек поуздана, иако је он имао на располагању изворе који су данас, вероватно, изгубљени. Чини се да је и тај Орбинијев извештај споран. Урош I је ступио на власт исте године када се Брсково први пут помиње као трг. То би значило да је саска сеоба претходила његовој владавини. Најстарији пронађени сребрни новац из државе Немањића потиче из времена краља Радослава, који је владао од 1228. до 1234. године. Тај новац је кован, вероватно, после 1230. године.⁵¹ Није немогуће да је израђен од сребра које су ископали Саси.

Михаило Динић, највећи познавалац нашег средњовековног рударства, упозорава да Саса у нашим крајевима није било много, те да су се на крају асимилovali.⁵² На пример, у изворима почетком петнаестог века, само се две особе изричито називају Сасима.⁵³ Међу именима двадесетчетворице која су написала Законик, ретка су она за која се без икакве резерве може рећи да су немачка. У скоро свим нашим средњовековним рударским местима доминирају словенска имена, са изузетком Брскова.

Први по имену познати становници Брскова су *comes Vreibergerus*, *Henricus Teutonicus*, *Armanus Teutonicus*, *Bolizla*, *Chleublo* и *Paulus* који се помињу у писму из 1280. године, а које је 1932. године објавио Грегор Чремошник.⁵⁴ Две године касније се спомиње *comes Fabrigar* и његов капелан *Coradus*.⁵⁵ Године 1285. јавља се и *Heinz de Biberanis, civis Briscouensis*.⁵⁶ Чини се да у изворима нема никог, осим Саса у Брскову, те би оно било једино етнички саско насеље код нас.⁵⁷ Последњи његов помен као насељеног места је из 1312.

fare li suoi predecessori, che vivevano semplicemente, nè si curavano di raccorre i tesori, et ammassare i denari." <https://archive.org/stream/ilregnodeglislav00orbi#page/252/mode/2up>, 1. фебруар 2023.

⁵¹ Вујадин Иванишевић, Новац краља Радослава, *Зборник радова Византолошког института* 37/1998, 92–95.

⁵² Динић, 1955, 10–13.

⁵³ Динић, 1955, 22.

⁵⁴ Грегор Чремошник, *Канцелариски и нојтарски списи 1278–1301*, Београд 1932, 36.

⁵⁵ Чремошник, 92.

⁵⁶ Динић, 1955, 4.

⁵⁷ Динић, 1955, 10–11.

године.⁵⁸ Као напуштено место спомиње се 1433. године.⁵⁹ Слична судбина је пратила и друга средњовековна рударска места, која би после исцрпљивања руде задесила депопулација.

Друго најстарије рударско место је Рудник, о коме се говори први пут 1293. године, пола века после Брскова. У Руднику се такође срећу Саси, али у знатно мањој мери, а ниједан од њих поименице.⁶⁰ Оба рударска места се изричито помињу у повељи коју је Дубровчанима издао краљ Милутин 14. септембра 1302. године, у којој се каже:

„И како имъ е законъ у Брьсковѣ ѿд испрѣва, тако да имъ е у Рудницѣ, а инога новаго закона да имъ не постави краљество ми.“⁶¹

Текст правног споменика Дубровчанима гарантује у Руднику „закон“, који је раније постојао у Брскову. Међутим, о том „закону“ се не каже ништа прецизније. Уколико би било реч о посебним привилегијама Дубровчана, вероватно је да би оне биле записане, а не имплицитно подразумеване, јер је то био циљ цитиране, али и читавог низа повеља које су им средњовековни владари издавали. Иако се добар део њихове садржине понавља, ти општи правни акти често знају да буду врло детаљни, те би било тешко замисливо да постоје некакве повластице које би се само подразумевале. Стога се по свој прилици ради о некаквим нормама које су се раније примењивале у Брскову, али не само на грађане града на Јадрану. По свој прилици, то би били рударски обичаји. Тако би се у акту, који је издао краљ Милутин, реч „закон“ користила у смислу „обичај“, или „правило“.⁶² *Ratio legis* таквог прописа би био ширење брсковог обичајног режима рударства и на Рудник, те гаранција да ће се исте норме примењивати на оба места.⁶³ Таква писана потврда је вероватно била последица захтева Дубровчана, који су желели да за своје пословне подухвате обезбеде правну сигурност и извесност у погледу тога како гласи правило које се примењује. Чини се да су циљеви Милутинове повеље и Законика о рудницима били

⁵⁸ Динић, 1955, 4.

⁵⁹ Владета Петровић, 60.

⁶⁰ Динић, 1955, 4.

⁶¹ Небојша Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама*, Београд 2017, 178.

⁶² Шаркић, 98–122.

⁶³ Порчић, 42.

слични. Нормативни развој показује да је крајем тринаестог века постојала свест о потреби да се на рударство на територији целе државе примењују исте норме. То одговара идеји Законика о рудницима, према којој се кодификују обичаји целе деспотовине, а на захтев и за потребе Новог Брда.

Поставља се питање како сумарни подаци извора о Брскову могу да послуже у реконструкцији развоја средњовековног рударског права.

Датирање појаве Брскова у тридесете или четрдесете године тринаестог века, може да укаже на (не)постојање писаног рударског права и саских привилегија. У Угарској, Чешкој и Саксонији постоји низ средњовековних кодификација саских рударских обичаја. За место најстаријег конкуришу две кодификације. Прва је повеља Вацлава I Пшемисловића (1230–1253) Јихлави (нем. *Iglau*; чеш. *Jihlava*, данашња Чешка Република), која се датира у педесете године тринаестог века.⁶⁴ Друга је повеља Беле IV Арпадовића (1235–1270) Банској Шћавници (нем. *Schemnitz*, *Schebnitz*; мађ. *Selmecbánya*; слов. *Banská Štiavnica*, данашња Словачка Република), која се не може датирати поузданије од времена владавине њеног аутора.⁶⁵ Саска сеоба у државу Немањића је претходила доношењу јихлавског права. Уколико се она одиграла пре него што је Бела IV донео поменути повељу, што је вероватно, то би значило да пре њиховог досељења саско писано рударско право није постојало, или бар није забележено у изворима. То би указивало на обичајни и спонтани развој правила и у нашим крајевима.

Почетак тринаестог века је време када у држави Немањића не постоје градови, са изузетком приморских комуна, које још увек нису имале своје статуте. Стога се не види ни потреба ни потенцијални узор уређења брсковске комуне писаним правом. Њени први становници по свој прилици нису дошли из градова чија су организација и органи власти били уређени писаним нормама, нити је то био случај у држави у коју су се доселили. Можда је случајност што се у изворима о Брскову не срећу пургари, али помен кнеза (*comes*) може да указује и на то да су његови мештани прихватили неке локалне обичајне органе, који су постојали у држави у коју су се доселили.

⁶⁴ Hermenegild Jireček, *Codex juris bohemicus* I, Prag 1867, 116.

⁶⁵ Wenzel Gusztáv, *Monumenta Hungariae historica. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (Monumenta)*, Pest 1862, 206.

Према расположивим подацима, Брсково је било прво и око пола века једино рударско место у држави. Његово становништво је било прилично хомогено. У таквим срединама општеобавезујуће правило ретко постаје спорно. С друге стране, у мултиетничком и мултиконфесионалном Новом Брду, чији су становници неретко страни поданици, већа је вероватноћа настанка спора о објективном праву, а његово решавање је од виталног значаја. Стога није изненађујуће да у Брскову није било кодификације, а у Новом Брду јесте.

На крају, уколико се прихвати доминантна теза о убикацији Брскова код данашњег Мојковца, проблем постојања писаних рударских концесија је лакше решити. Наиме, у држави Немањића, на око 1000 метара надморске висине, тамо где се налази данашње Брсково, почињали су пашњаци, односно, тадашњом терминологијом, „планине”.⁶⁶ Испод тога су се налазиле „горе”⁶⁷, које су предмет спора у члану 123 Душановог законика. С друге стране, исти правни споменик у члану 81 прописује да планине могу бити само царске, манастирске и властелинске.⁶⁸ Уколико се Брсково налазило на владарским планинама, односно пашњацима, није било потребно штити његове рударе од трећих лица на посебан начин. Њихова права на ископану руду су могла бити предмет писаног, али и усменог уговора са краљем. У прилог друге могућности говори и изостанак прописа како о слободи истраживања и копања руде, тако и о њеном делу који припада владару.

6. ЗАКЉУЧАК

Саси су се доселили у државу Немањића почетком тринаестог века. Брсково је њихово прво насеље и уједно најстарије рударско место на нашим просторима. По свој прилици, приликом досељења њима нису дате писане привилегије, нити је на тај начин било уређено рударство којим су се бавили. У прилог томе говори ћутање свих домаћих расположивих извора, али и упоредно право, у коме нема сличних писаних докумената старијих од досељења Саса

⁶⁶ Милош Благојевић, *Планине, Лексикон српској средњег века*, Београд 1999, 519–520.

⁶⁷ Милош Благојевић, *Горе, Лексикон српској средњег века*, Београд 1999, 119–120.

⁶⁸ Бубало, 91.

на наше просторе. Организација прве саске комуне у Брскову била је регулисана обичајима. Изгледа да то није била материја писаног права ни у местима одакле су његови први становници потекли, а, несумњиво, ни у држави у коју су се доселили. Решавање рударских и других међусобних спорова је било уређено њиховим обичајима, јер је, с једне стране, за то било потребно знање које није постојало изван њихове заједнице, а с друге, јер није било других надлежних судова у тим случајевима. Неписаним правилима је било регулисано и стицање рударске концесије све до пада под отоманску власт. Томе је вероватно допринело и то што су први рудари у Брскову започели своју активност на пашњацима који су припадали владару, те им није била потребна посебна заштита од трећих лица.

За време владавине деспота Стефана Лазаревића, на захтев и за потребе Новог Брда, извршена је прва кодификација рударских обичаја. У најразвијенијем рударском месту у држави настао је спор о томе како гласе обичајне норме. Владар је несугласицу разрешио применом правила о пороти Душановог законика. Саставио је комисију од рударских стручњака из других делова своје државе, који су записали право које важи на територији целе деспотовине.

Законик о рудницима је касније реципиран у Отоманском царству. Неки његови институти су се још увек примењивали средином осамнаестог века, пола века после првог помена Брскова, о чему сведочи и глосар који је објавио Владислав Скорић.

Andreja KATANČEVIĆ

BRSKOVO AND RECEPTION OF MEDIEVAL MINING LAW

Summary

This article attempts to reconstruct the reception and history of mining rules on the territories of Montenegro and Serbia on the basis of data from Brskovo, the first Saxon settlement in these territories. The goal of the research is to answer the question of when mining law was first codified and whether Saxons had written privileges for mining concessions and administrative and judicial autonomy, as is often claimed in the literature. The applied methods are linguistic, historical and systemic interpretation of the rules of the Mining Act, Dusan's Code and Charter of King Milutin to Dubrovnik of 1302, as well as historical and comparative methods.

Key words: Brskovo, Mining Act, mining law, Saxons, mediaeval communes

